

УДК 35:323.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12\(40\)-38-48](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-12(40)-38-48)

Борисенко Ольга Петрівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та митного адміністрування, Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, тел.: (097) 367-44-32, <https://orcid.org/0000-0002-2885-4986>

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УКРАЇНІ НА ЗАСАДАХ ПАРТНЕРСЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ З ІНСТИТУТАМИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті розглядаються напрями розвитку системи публічного управління в Україні на засадах *партнерської* взаємодії з інститутами громадянського суспільства. Сьогодні суспільство має можливість впливати на формування демократичних інститутів влади, контролювати дотримання прав і свобод громадян, брати участь у вирішенні важливих для країни завдань. Сьогодні в Україні інститути громадянського суспільства існують здебільшого поряд з органами державного управління, як відносно самостійна сила, іноді вступаючи у взаємодію. За відсутності координації зусиль з боку органів публічної влади, інститути громадянського суспільства знаходяться на самоорганізації. В Україні традиційно функціонує велика кількість громадських, благодійних, волонтерських та інших організацій, які активно відгукуються на виклики часу і проблеми суспільства. По мірі розвитку демократичних процесів в країні і громадянської активності населення, інституційного оформлення, а також кількості, важливості та невідкладності вирішення тих проблем, які постають перед органами державного управління, кількість цих структур зростає.

Іноді громадські структури перепрофілюють свою діяльність й зосереджуються на виконанні найбільш актуальних і важливих завдань. Слід зауважити, що інститути громадянського суспільства гнучко реагують на потреби суспільства. Вони достатньо мобільні, самостійні і незалежні в прийнятті рішень, професійні і комунікабельні, користуються довірою суспільства.

Інститути громадянського суспільства можуть допомогти органам публічної влади працювати якісніше, ефективніше, на найбільш затребуваних напрямках. Вони є потужною підмогою органам публічної влади і населенню країни. Тому держава намагається створити сприятливі умови для розвитку в суспільстві громадської ініціативи та самоорганізації, налагодити партнерську взаємодію між ними та органами державної влади й органами місцевого самоврядування. З цією метою було розроблено «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки».

Водночас, за відсутності необхідних правових та організаційних умов для використання механізмів громадської участі, участь інститутів громадянського суспільства є формальною, неврегульованою правовим чином, несистемною й невідчутною для громадян щодо забезпечення їх потреб і захисту їх інтересів. Реалізація Стратегії потребує дієвих механізмів реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: публічне управління, громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, громадські організації, механізми взаємодії, стратегія, механізм реалізації

Borysenko Olha Petrivna Doctor in Public Administration, Full Professor, Professor of the Department Chair of Public Administration and Customs Administration, University of Customs and Finance, Dnipro, tel.: (097) 367-44-32, <https://orcid.org/0000-0002-2885-4986>

DEVELOPMENT OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN UKRAINE ON THE BASIS OF PARTNERSHIP WITH CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

Abstract. The article examines the directions of development of the public administration system in Ukraine the based on partnership with civil society institutions. Today, society has the opportunity to influence the formation of democratic institutions of power, to monitor the observance of citizens' rights and freedoms, and to participate in solving important tasks for the country. Today, civil society institutions in Ukraine exist as a relatively independent force, sometimes interacting with state authorities. In the absence of coordination of efforts on the part of public authorities, civil society institutions are self-organizing. Traditionally, a large number of public, charitable, volunteer and other organizations have been operating in Ukraine, which actively respond to the challenges of the time and the problems of society. As democratic processes in the country develop and the civil activity of the population, institutionalization, and the importance of the problems facing state authorities develop, the number of these structures increases.

Sometimes public structures re-profile their activities and focus on performing the most relevant and important tasks. It should be noted that civil society institutions flexibly respond to the needs of society. They are sufficiently mobile, independent and autonomous in their decisions, professional and communicative, and enjoy the trust of society.

Civil society institutions can help public authorities work more efficiently and effectively in the most demanded areas. They are a powerful support for public authorities and the population of the country. Therefore, the state is trying to create favorable conditions for the development of public initiative and self-organization in society, to establish partnership between them and state authorities and local

governments. For this purpose, the “National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021-2026” was developed. At the same time, with the absence of necessary legal and organizational conditions for the use of public participation mechanisms, the participation of civil society institutions is a formal, unregulated legal form, unsystematic and impalpable for citizens in ensuring their needs and protecting their interests. The implementation of the Strategy requires effective mechanisms for implementing state policy in the field of promoting the development of civil society.

Keywords: public administration, civil society, civil society institutions, public organizations, interaction mechanisms, strategy, implementation mechanism

Постановка проблеми. Складність і комплексність завдань, що постають сьогодні перед Україною, велика кількість викликів, виниклих через агресивні дії Російської Федерації, орієнтація на глибокі системні зміни державного управління, формування демократичної ефективної країни, здатної повноцінно інтегруватися в європейський простір, потребують активізації усіх наявних ресурсів і можливостей, створення об’єктивних і суб’єктивних умов для їх найефективнішої реалізації. Одним з таких ресурсів, що має нереалізований потенціал, є громадянське суспільство. Особливо яскраво цей потенціал проявляється у громадських організаціях, які показують себе найбільш спроможними та дієвими учасниками представництва і захисту інтересів громадян [1, с.4].

Розбудова істинно демократичної країни потребує розгляду функцій органів державного управління у взаємодії з органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства, максимально наближаючись до усвідомлення потреб, очікувань, сподівань звичайних українських громадян у різних сферах їхнього життя. Тож актуалізації набуває пошук шляхів підвищення ефективності публічного управління на засадах тісної й системної взаємодії з інститутами громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку громадянського суспільства в Україні були і залишаються предметом дослідження багатьох учених. Так, питання функціонування українських інститутів громадянського суспільства, основні напрями їх діяльності, особливості співпраці держави, громадянського суспільства, бізнесу, розвитку суспільства через підвищення ефективності взаємодії в системі публічного управління, тенденції розвитку волонтерського руху, громадських організацій в різних сферах досліджувалися науковцями як О.В. Бакальчук, О.Л. Валецький, І.В. Валюшко, Ю.Б. Каплан, М.М. Карпенко, О.А. Корнієвський, Р.В. Лелюк, Л.С. Лісогор, О.М. Литвиненко, О.Ю. Михайлова, О.В. Михайловська, Г.О. Палій, В.Г. Потапенко, М.Т. Степико, Ю.А. Тищенко та багато інших.

Також питання теоретичних аспектів розвитку громадянського суспільства, його впливу на публічну владу, пріоритети державної політики,

сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства були предметом уваги таких учених як: І.Е. Бекешкіна, М.М. Гелетій, В.І. Гришко, О.Є. Калашнікова, Д.Л. Колцун, О.А Корнієвський, І.В. Міщук, Н.І. Пеліванова, О.М. Руденко, Д.В. Сидоренко, Ю.А. Тищенко, А.О. Филипенко, В.І. Цимбалюк, С.В. Штурхецький, В.М. Яблонський та багато інших.

Питання діяльності громадського сектора під час війни, розвитку демократичних інститутів, проблем самоорганізації населення, механізмів громадської участі піднімали такі дослідники як І. Гайдучик, Ю. Кириченко, О. Колесников, І. Коліушко, А. Крупник, О. Левчишена, Я. Різникова, М. Хвостова та інші. Аналіз публікацій вказує на значну і всебічну увагу наукової спільноти до зазначених питань. Проте, зважаючи на динамічні зміни, що відбуваються в Україні, розвиток процесів демократизації, децентралізації системи державного управління і посилення впливу громадянського суспільства на органи державної влади, а також доцільність залучення до державно-управлінських процесів інститутів громадськості, питання розвитку громадянського суспільства та взаємодії з органами державного управління й органами місцевого самоврядування будуть підніматися на різних рівнях наукової дискусії і досліджень.

Метою статті є розгляд напрямів розвитку системи публічного управління в Україні на засадах партнерської взаємодії з інститутами громадського суспільства.

Виклад основного матеріалу. В суспільному житті кожної країни основним виконавцем волі народу є держава. Стаття 3 Конституції України зазначає, що «права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2]. Отже державна політика і механізми її реалізації були прерогативою держави та її органів. Наскільки вдавалося подбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов життя, висновки робилися з загальних результатів життєдіяльності країни. Однак в сучасних умовах з розвитком сервісноорієнтованих підходів до публічної служби та децентралізації публічної влади держава відходить від беззаперечного домінування над суспільствам. Суспільство, в свою чергу, отримує можливість впливати на формування демократичних інститутів влади, контролювати дотримання прав і свобод громадян. Водночас активні громадяни намагалися більш цілеспрямовано розібратися в конкретних ситуаціях, зрозуміти вплив факторів на звичайного громадянина, часто об'єднуючись в групи за інтересами. Отже, держава призначена для забезпечення впорядкованих перетворень в суспільстві, а громадські інститути – забезпечують більшу мобільність, якість і ефективність цих перетворень.

Сьогодні можемо констатувати, що інститути громадянського суспільства створено, працюють і доводять свою ефективність. Проте в

Україні інститути громадянського суспільства існують здебільшого поряд з органами державного управління, як відносно самостійна сила, іноді вступаючи у взаємодію. За відсутності координації зусиль з боку органів публічної влади, інститути громадянського суспільства знаходяться на самоорганізації. Загалом, розвиток громадських інститутів є індикатором соціальної, економічної, політичної зрілості громадянського суспільства.

Сьогодні в Україні інститути громадянського суспільства функціонують у більшості суспільних сфер, а саме:

- захисту прав людини та громадянина,
- представлення інтересів різних груп громадян,
- надання соціальних та інших послуг,
- провадження благодійної та волонтерської діяльності,
- реалізації освітніх і культурних проєктів,
- захисту довкілля,
- проведення аналізу реалізації державної політики,
- моніторингу діяльності органів влади,
- провадження антикорупційної діяльності та інших [3 Стратегія].

В Україні традиційно функціонує велика кількість громадських, благодійних, волонтерських та інших організацій, які активно відгукуються на виклики часу і проблеми суспільства. За даними Державної служби статистики України, станом на 01.01.2023 р. в Україні було зареєстровано: 99,556 тис. громадських організацій; 26,846 тис. благодійних організацій; 27,091 релігійних організацій; 28,757 професійних спілок; 2,212 тис. асоціацій громадських об'єднань; 1,762 органів самоорганізації населення; 318 творчих колективів [3; 5]. Кількість цих структур з року в рік зростає по мірі розвитку демократичних процесів в країні і громадянської активності населення, інституційного оформлення, а також кількості, важливості та невідкладності вирішення тих проблем, які постають перед органами державного управління. Красномовно ілюструють ці процеси дані табл. 1 та рис. 1.

Динаміка розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні

Таблиця 1

Види інститутів громадянського суспільства	Станом на			Зростання (2020 до 2022 рр.), %
	01.01.2016	01.01.2021	01.01.2023	
Громадські організації	70321	92470	99556	7,7
Громадські спілки	753	1875	2212	18,0
Благодійні організації	15384	19812	26846	35,5
Релігійні організації	23261	26651	27091	1,7
Творчі спілки (професійні організації)	279	317	318	0,3
Професійні спілки та їх об'єднання	26321	28713	28757	0,2
Органи самоорганізації населення	1415	1649	1762	6,9

Суттєвим викликом 2020 року стала для українського суспільства пандемія корона-вірусу. Відповідаючи на глобальні виклики активізувалися благодійні фонди, громадські спілки і громадські організації, що доставляли гуманітарну допомогу. Вони надавали допомогу закладам охорони здоров'я та медичним працівникам, які були безпосередньо задіяні у протидії пандемії Ковід-19; особливо вразливим групам населення, громадянам у наданні правової допомоги у разі порушення їх прав і свобод, інформуванням і просвітництвом населення тощо.

Проте ще більшим викликом стало повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року. Війна суттєво посилила громадську активність, що призвело до зростання кількості благодійних організацій (+35,5%), громадських організацій (+7,7 %), громадських спілок (+18,0 %).

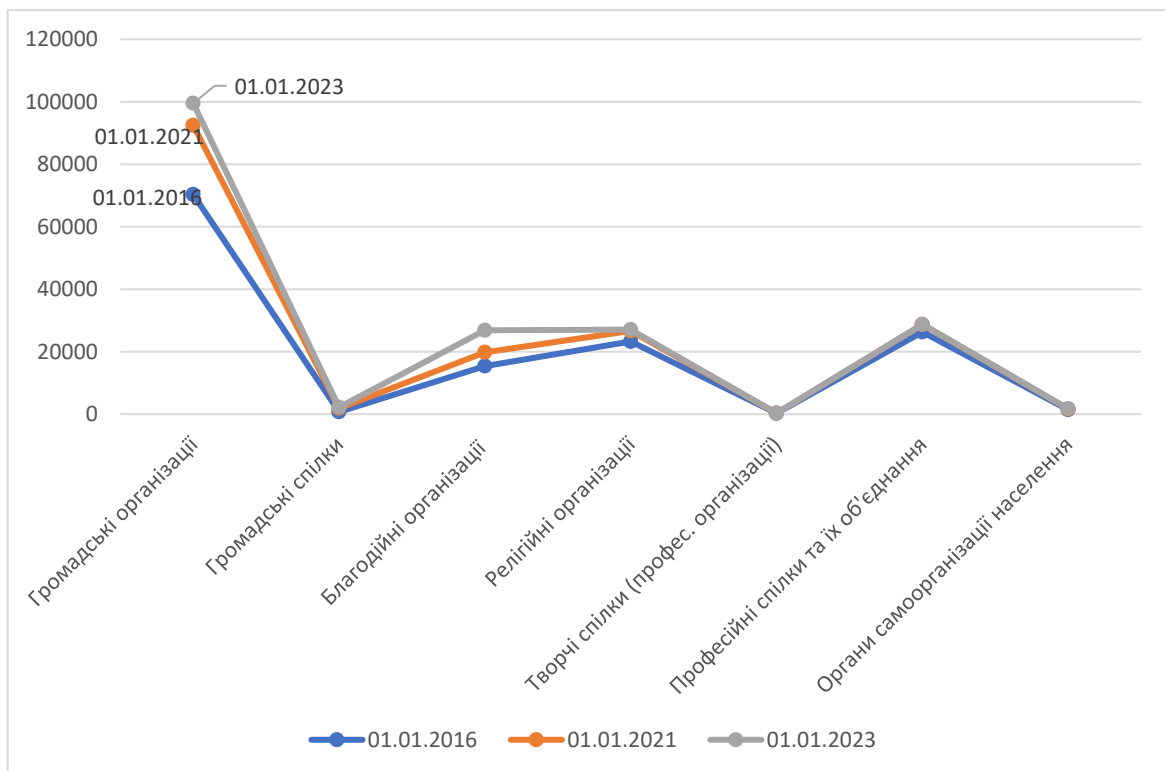

Рис.1. Динаміка розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні

Деякі громадські структури істотним чином перепрофілювали свою діяльність й зосередилися на допомозі військовим, ветеранам війни та їх сім'ям, вимушеним переселенцям, людям, що проживають в зонах ворожих атак тощо. Війна посилила активність громадської позиції звичайних громадян, які, за організаційної та інформаційної підтримки українських громадських організацій та професійних груп, збирали і збирають значні фінансові й матеріальні ресурси на цілі виробництва й забезпечення сил оборони України. Як свідчить ГО «Інститут громадянського суспільства»,

2022 року загальна сума благодійних внесків сягала 34,38 млрд. грн., з яких 24 млрд. грн. було зібрано за перші півроку, а у 2023 році українці зібрали майже 19 млрд. грн. [4].

Показовим стало те, що частина громадських організацій, акумулювавши кошти різних донорів та проаналізувавши потреби українського війська, стали замовниками виробництва товарів військового призначення, а також контролерами виконання договірних зобов'язань компаніями, що уклали договори з МО України та іншими державними органами, посиливши спроможність центральних та регіональних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування [4].

Слід зауважити, що інститути громадянського суспільства гнучко реагують на потреби суспільства. Вони достатньо мобільні, самостійні і незалежні в прийнятті рішень, професійні і комунікабельні, користуються довірою суспільства. Вони є оперативними посередниками між органами публічної влади, що зобов'язувалися дбати про забезпечення прав і свобод, безпеки та гідних умов громадян, та громадянами, які щоденно потребують уваги демократичної, соціальної, правової держави, що захищає їх інтереси. В цьому контексті необхідно звернути увагу на інститути громадянського суспільства, що можуть допомогти органам публічної влади працювати якісніше, ефективніше, на найбільш затребуваних напрямках. Як бачимо, інститути громадянського суспільства є потужною підмогою органам публічної влади і населенню країни. Не використовувати ефективно такий потужний ресурс було б нерозумно.

Тож держава намагається створити «сприятливі умови для розвитку в суспільстві громадської ініціативи та самоорганізації, формування та діяльності інститутів громадянського суспільства, налагодження партнерської взаємодії між ними та органами державної влади, органами місцевого самоврядування» [3]. З цією метою було розроблено «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки», якою передбачається забезпечення ефективних процедур громадської участі у формування та реалізації державної політики на національному, регіональному, місцевому рівнях [3]. Водночас, за відсутності необхідних правових та організаційних умов для використання механізмів громадської участі, участь інститутів громадянського суспільства є формальною, нерегульованою правовим чином, несистемною й невідчутною для громадян щодо забезпечення їх потреб і захисту їх інтересів. Реалізація Стратегії потребує дієвих механізмів реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства, а саме:

- чіткого окреслення завдань і заходів, а також очікуваних результатів;
- системного і комплексного моніторингу і оцінювання якості реалізації, результатів ефективності державної політики, завдань і заходів;

- посилення координації між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства в процесі реалізації державної політики у відповідній сфері на національному та регіональному рівнях;
- посилення інституційної спроможності органів виконавчої влади з питань налагодження комунікацій з громадськістю, зокрема забезпечення функціонування відповідних підрозділів;
- запровадження навчальних курсів з навчання технологіям моніторингу і оцінювання, електронних платформ для обговорення проблем щодо залучення ІГС до моніторингу і оцінювання, розробка механізмів оперативного врахування рекомендацій ІГС органами публічної влади;
- фінансування проведення досліджень ІГС та інші.

Серед основних напрямів залучення ІГС для допомоги органам державної влади та органам місцевого самоврядування можуть бути такі, як:

- аналіз законодавчої бази відповідної сфери;
- аналіз якості та доступності публічних послуг та номенклатури їх забезпечення;
- оцінювання рівня орієнтованості на інклюзивний підхід до споживачів публічної інфраструктури;
- аналіз ефективності витрачання бюджетних коштів на соціальні потреби;
- відповідність соціальних послуг визначеним стандартам;
- ступінь гармонізації норм міжнародного (європейського) та національного законодавства;
- оперативність реагування органів публічної влади на соціальні, економічні, гуманітарні виклики тощо.

Тож виникає необхідність чіткого розуміння щодо функціонуючих інститутів громадянського суспільства, які б були здатні забезпечити професійну і якісну співпрацю з органами публічної влади з урахуванням різноманітної спеціалізації (загальнодержавний, регіональний, галузевий, місцевий рівні). Для тих інститутів громадянського суспільства, які мають намір співпрацювати з органами публічної влади, доцільно було б запровадити сертифікацію відповідності щодо знань, вмінь й навичок, які висуваються до спеціалістів, що виконують роботи відповідного рівня.

Також потребує системного й комплексного врегулювання координація взаємодії органів публічної влади й інститутів громадянського суспільства. Це дасть змогу всім зацікавленим сторонам відобразити таку взаємодію у своїх планах різного строку виконання, або врахувати таку співпрацю у разі одночасного залучення учасників проєктів до проведення певних видів робіт або зміні складу виконавців для забезпечення високого рівня якості виконуваних робіт. Такий підхід дозволить учасникам усвідомити свою роль і завдання у досягненні спільної мети або спільного результату. До того різні

учасники можуть забезпечувати співпрацю з різних галузей (моніторинг ситуації, збір інформації, проведення наукових досліджень, організація навчання, забезпечення підвищення кваліфікації тощо), проте всі мають працювати як єдина команда – обмінюватися ідеями, ділитися досвідом, обговорювати загальні для проекту проблеми, щоб в решті решт досягти синегретичного ефекту від саме такого набору учасників.

Також слід наголосити на доцільності залучення інститутів громадянського суспільства до оцінки або експертизи важливих державних проектів. Це забезпечує процес прийняття управлінських рішень альтернативними підходами, іншими поглядами та експертними оцінками. Громадськість може надати цінну інформацію щодо очікуваних наслідків та можливих ризиків проекту, допомагаючи державі збалансовувати економічні, соціальні та політичні інтереси. Крім того, залучення громадянського суспільства до процесу моніторингу і оцінювання діяльності підвищує прозорість органів публічної влади, забезпечуючи більшу відповідність інтересам суспільства.

Деякі державні інституції комунікують з громадськістю щодо експертизи документів або оцінювання результатів діяльності. Так, наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції свій щорічний звіт обов'язково надає для висновку Громадській раді при Національному агентстві, а потім оприлюднює його на своєму офіційному веб-сайті разом із висновком Громадської ради. Оцінювання громадськими організаціями, радами, експертними групами надає об'єктивності висновками про результати діяльності.

Висновки. Складність і комплексність завдань, що постають сьогодні перед Україною, велика кількість викликів, виниклих через агресивні дії Російської Федерації, орієнтація на глибокі системні зміни державного управління, формування демократичної ефективної країни, здатної повноцінно інтегруватися в європейський простір, потребують активізації усіх наявних ресурсів і можливостей, створення об'єктивних і суб'єктивних умов для їх найефективнішої реалізації. Одним з таких ресурсів, що має нереалізований потенціал, є громадянське суспільство. Розбудова істинно демократичної країни потребує розгляду функцій органів державного управління у взаємодії з органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства, максимально наближаючись до усвідомлення потреб, очікувань, сподівань звичайних українських громадян у різних сферах їхнього життя. В Україні традиційно функціонує велика кількість громадських, благодійних, волонтерських та інших організацій, які активно відгукуються на виклики часу і проблеми суспільства. Кількість цих структур з року в рік зростає по мірі розвитку демократичних процесів в країні і громадянської активності населення, інституційного оформлення, а також кількості, важливості та невідкладності вирішення тих проблем, які постають перед органами державного управління. Інститути громадянського суспільства можуть

допомогти органам публічної влади працювати якісніше, ефективніше, на найбільш затребуваних напрямках. Тому держава намагається створити сприятливі умови для розвитку в суспільстві громадської ініціативи та самоорганізації, налагодити партнерську взаємодію між ними та органами державної влади й органами місцевого самоврядування. З цією метою було розроблено «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки». Водночас, за відсутності необхідних правових та організаційних умов для використання механізмів громадської участі, участь інститутів громадянського суспільства є формальною, не врегульованою правовим чином, несистемною й невідчутною для громадян щодо забезпечення їх потреб і захисту їх інтересів. Реалізація Стратегії потребує дієвих механізмів реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства, а саме чіткого окреслення завдань, заходів, очікуваних результатів; посилення координації між органами виконавчої влади та інститутами громадянського суспільства в процесі реалізації державної політики у відповідній сфері на національному та регіональному рівнях; посилення інституційної спроможності органів виконавчої влади з питань налагодження комунікацій з громадськістю; законодавчого врегулювання механізмів громадської участі тощо. Розробка дієвого механізму залучення інститутів громадянського суспільства до ефективної взаємодії з органами публічної влади потребує подальших наукових досліджень.

Література:

1. Правове регулювання діяльності громадських організацій в Україні / О. Дем'янець, К. Задоя, А. Москаленко. – Київ, 2008. 21с. URL: <https://www.moskalenkolawyers.com.ua/apanel/images/image/file/reguliuvannia.pdf>
2. Конституції України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487/2021 / Президент України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23> (дата звернення 15.08.2024).
4. Ткачук А. Громадянське суспільство в Україні і війна. Інститут громадянського суспільства. 01.08.2024. URL: <https://www.csi.org.ua/news/gromadyanske-suspilstvo-v-ukrayini-i-vijna/>
5. Україна покращила показник сталості організацій громадянського суспільства. Детектор медіа URL: [https://cs.detector.media/law-and-money/texts/185703/2023-10-26-ukraina-pokrashchyla-pokaznyk-stalosti-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva/#:~:text=\(дата звернення 13.10.2024\).](https://cs.detector.media/law-and-money/texts/185703/2023-10-26-ukraina-pokrashchyla-pokaznyk-stalosti-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva/#:~:text=(дата звернення 13.10.2024).)

References

1. Demyanets, O., Zadoya, K., Moskalenko, A. (2008). *Pravove rehulyuvannya diyal'nosti hromads'kykh orhanizatsiy v Ukrayini* [Legal regulation of the activities of public organizations in Ukraine] Kyiv. URL: <https://www.moskalenkolawyers.com.ua/apanel/images/image/file/reguliuvannia.pdf> (last accessed 15.11.2024). [in Ukrainian].
2. Konstytutsiyyi Ukrayiny [Constitution of Ukraine]/ (1996, June, 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

3. “Natsional’na stratehiya spryyannya rozvytku hromadyans’koho suspil’sstva v Ukrayini na 2021-2026”.Zatv. Ukazom Prezydenta Ukrayiny vid 27.09.2021 № 487/2021 / Prezydent Ukrayiny. Zakonodavstvo Ukrayiny. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n23> (last accessed 01.12.2024).

4. Tkachuk A. *Hromadyans'ke suspil'stvo v Ukrayini i viyna. Instytut hromadyans'koho suspil'stva*. [Civil Society in Ukraine and War. Institute of Civil Society.] (2024). URL: <https://www.csi.org.ua/news/gromadyanske-suspilstvo-v-ukrayini-i-vijna/> (last accessed 28.11.2024). [in Ukrainian].

5. Ukrayina pokrashchyla pokaznyk stalosti orhanizatsiy hromadyans’koho suspil’sstva. [Ukraine has improved the indicator of sustainability of civil society organizations]. Detektor media. <https://cs.detektor.media/law-and-money/texts/185703/2023-10-26-ukraina-pokrashchyla-pokaznyk-stalosti-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva/#:~:text=> (last accessed 15.11.2024). [in Ukrainian].